

3. Ларченко М.О. Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників. Університетські наукові записки, 2013. № 4 (48). С. 367-377. С. 367.

4. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

УДК 343.8(038)

Колб І.О.,

канд. юрид. наук, заступник начальника
відділу нагляду за додержанням законів
при виконанні кримінальних покарань
прокуратури Київської області

ПРО ЗМІСТ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО СПЛИВУ, СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ І ЗБРОЇ ДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

В статті здійснено аналіз визначених у законі підстав застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, передбачених заходів приборкання (заходів фізичного впливу, спеціальних заходів і зброї), а також встановлені проблемні питання з означеної тематики дослідження та розроблені науково обгрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: правові підстави; застосування; заходи фізичного впливу; спеціальні засоби; зброя; засуджений; позбавлення волі; персонал колоній.

В статье осуществлен анализ определенных в законе оснований применения в Украине к осужденным, лишенным свободы, предусмотренных мер усмирения (физической силы; специальных средств и оружия), а также установлены проблемные вопросы по данной тематике исследования и разработаны научно обоснованные пути их решения, по существу.

Ключевые слова: правовые основания; применение; средства физического влияния; специальные средства; оружие; осужденный; лишение свободы; персонал колоний.

The article analyzes the legal grounds for the application of restraint measures (physical force, special means and weapons) in Ukraine to convicts deprived of their liberty, as well as problematic questions on this subject of research and scientifically substantiated ways of solving them on the merits.

Keywords: legal grounds; application; means of physical influence; special means; weapons; convicted; deprivation of liberty; staff of the colonies.

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання та відбування покарань, щорічно персонал колоній застосовує до засуджених, зокрема, позбавлених волі, визначені у законі заходи, приборкання (фізичну силу, спеціальні засоби та зброю). Зокрема, тільки у 2016 році об'єктами таких дій стали 12,1 засуджених у розрахунку на 1 тис. цих осіб (у 2015 р. – 12), що в абсолютних цифрах склало відповідно 585 та 697 випадків [1, с. 22].

При цьому, аналіз результатів застосування в установах виконання покарань (УВП) (до таких, згідно ч. 2 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, відносяться: арештні доми; кримінально-виконавчі установи КВУ); спеціальні виховні установи (виховні колонії), та слідчі ізолятори (СІЗО), у випадках передбачених цим Кодексом фізичної сили та спеціальних засобів до засуджених показав, що основна причина їх застосування пов'язана із вчиненням зазначеними особами фізичного опору або проявами буйства (у 2016 році, наприклад, мало місце 396 таких випадків або 67% у загальній структурі застосування заходів приборкання) [1, с. 23].

Саме вказані суспільно небезпечні діяння засуджених до позбавлення волі, як це витікає із змісту ч. 1 ст. 106 КВК, відносяться до підстав застосування до такої категорії осіб заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї [2].

Проте, далі в кримінально-виконавчому законодавстві України (ст. 2 КВК) визначення цих понять відсутнє, що, нерідко, приводить до свавільного (незаконного, протиправного тощо) застосування персоналом УВП до засуджених заходів приборкання. Більше того, на підзаконному рівні не розроблена відповідна Інструкція з означених питань, у зв'язку з чим посадові особи УВП на свій розсуд вчиняють діяння, що стосуються даної проблематики, тлумачачи при цьому зміст вжитих у ст. 106 КВК термінів (підстав), не маючи для цього навіть юридичної освіти (для юристів таке тлумачення називається професійним, а для інших пересічних громадян – буденним [3, с. 131-132]).

Таким чином, варто констатувати, що в наявності складна теоретична та практична проблема, яка потребує невідкладного вирішення, позаяк на сьогодні зазначена обставина відноситься до однієї з детермінант, що спричинює вчинення злочинів у сфері виконання покарань [4, с. 369-370].

Саме цей факт й обумовив вибір теми цієї наукової статті, в також визначив її головне завдання – розробити науково обґрунтовані шляхи щодо подолання існуючих проблем з означеної проблематики дослідження.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вивчення наукової літератури показало, що розробкою питань, присвячених застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, які відбувають покарання у відповідних УВП, активно займаються такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Разом з тим, слід визнати, що в сьогоднішніх умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [5] актуальність цієї проблематики набуває особливої уваги, враховуючи негативні наслідки протиправної діяльності персоналу УВП, як обставини, яка стримує прогресивні зміни у сфері виконання покарань.

Метою даної статті є дослідження змісту правових підстав застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в ч. 1 ст. 6 КВК України, до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колоній, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовується фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя.

Поряд з цим, ні в цій нормі, ні в інших статтях КВК, а також у відомчих нормативно-правових актах Міністерства юстиції України не дано офіційне та професійне тлумачення вжитих у законі термінів, включаючи й ті, що склали зміст предмету даного наукового дослідження, а саме: «фізичний опір», «злісне невиконання законних вимог», «прояви буйства», «масові заворушення», «захват заручників», «інші насильницькі дії», «втеча з-під варти», «припинення вказаних протиправних дій», «запобігання».

Результати вивчення різноманітних джерел (нормативно-правових, доктринальних, навчально-методичних тощо) показують, що кожен із зазначених термінів має своє визначення. Так, у науково-практичному коментарі до ст. 342 КК України під «опором» розуміють активну фізичну протидію здійсненню відповідними працівниками своїх обов'язків [6, с. 799]. При цьому коло обов'язків, здійсненню яких вчиняється опір, залежить від виду потерпілого, одним із яких, як це витікає із змісту ст. 342 КК, є й персонал УВП.

У таких випадках, як зазначено у в п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягнення на життя, здоров'я, гідність та власність суддів та працівників правоохоронних органів», правомірне застосування працівником правоохоронного органа до правопорушника

фізичного впливу, спеціальних засобів або зброї виключає відповідальність за заподіяння шкоди [7, с. 101].

Враховуючи, що відповідно до вимог п. 14 ст. 92 Конституції України виключно законами визначається діяльність органів та установ виконання покарань [8], включаючи й ту, що пов'язана із застосуванням до засуджених заходів приборкання, логічно було б у примітці до ст. 106 КВК дати визначення поняття «фізичного опору», що сформульовано у зазначених вище джерелах, а також у тлумачних словниках, в яких під «опором» розуміють здатність протистояти кому-, чому-небудь, боротися, змагатися з кимось, чимось [9, с. 438], тим більше, що в науково-практичних коментарях до КВК, зокрема до ст. 106 цього Кодексу «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї», поняття «фізичного опору» не сформульовано [10, с. 314].

Аналогічний підхід варто застосувати й при визначенні змісту інших термінів (підстав), визначених у ст. 106 КВК. Зокрема, на законодавчому та доктринальному, включаючи судову практику, рівнях чітко розмежується поняття «опір» та «злісна непокора».

Так, відповідно до ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), злісною непокорюю визнається відмова від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог чи розпоряджень працівника правоохоронного органу або відмова, виражена в зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу до цих осіб [11].

У той самий час, полягає в активних діях (спробі вирватись при затриманні; перешкоджанню законному застосуванню сили; т. ін.) [6, с. 799]. Саме тому системоутворюючими ознаками, що складають зміст поняття «фізичний опір», є наступні:

- а) опір полягає в активних діях;
- б) дії винної особи полягають у застосуванні до потерпілого фізичної сили;
- в) дії винної особи перешкоджають (протидіють) виконанню потерпілим своїх функцій, реалізації повноважень;
- г) дії винної особи вчинено під час виконання потерпілим своїх службових або громадських обов'язків [6, с. 799].

Як у зв'язку з цим зазначено в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1992 р. № 8, якщо дії притягнутої до відповідальності особи були реакцією на незаконні діяння працівника правоохоронного органу (а, до таких, відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відноситься й персонал органів та установ виконання покарань [12]) або викликані особистими неприязними стосунками, не пов'язаними з виконанням потерпілим своїх обов'язків, вчинене, за наявності для цього підстав, потрібно кваліфікувати як злочин проти особи або власності [7, с. 101].

Додатковим аргументом щодо видозміни (у виді примітки) ст. 106 КВК є й те, що у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань також відсутні будь-які роз'яснення щодо змісту вжитих у цій нормі Кодексу термінів, а це є недопустимим з огляду нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, що спричинюють або обумовлюють вчинення незаконного застосування персоналом УВП заходів фізичного впливу спеціальних засобів і зброї до засуджених. (Кількість таких випадків офіційно щорічно складає до 7% у загальній структурі злочинів, які реєструються з участю персоналу УВП [1, с. 13]).

Невдало та, як видається, безсистемно, використав також законодавець у ст. 106 КВК словосполучення «злісно не виконують його законні вимоги», позаяк як у КК (ст. 391 КК), та ст. 185 КУпАП, так і в цьому Кодексі (ст. 133) мова ведеться про злісну непокору та злісне порушення встановленого порядку відбування покарання, які, хоча й є синонімічно близькими по змісту, з першим поняттям, але не є тотожними з огляду кваліфікації діянь, пов'язаних із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

Більш того, злісне невиконання законних вимог, завжди є підставою або адміністративної, або кримінальної відповідальності для засуджених, а в окремих випадках – й дисциплінарної (вживання спиртних напоїв тощо; вчинення дрібного хуліганства; участь у настільних азартних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди тощо, які

складають зміст злісного поведження, а не злісного невиконання законних вимог персоналу УВП).

Виходячи з цього, логічно було б в ч. 1 ст. 106 КВК замість словосполучення «злісно не виконують його законні вимоги» вжити інше – «чинять злісну непокору вимогам адміністрації», що кореспондувалось би із змістом норм КК, КУпАП та КВК, які стосуються даної проблематики.

Така ж визначеність має бути встановлена й щодо, зокрема, терміну «буйство», який вжитий у ч. 1 ст. 106 КВК.

У тлумачних словниках він подається через зміст слова «буйний», під яким розуміється та особа, яка виявляє велике збудження, вирує, є непокіною [9, с. 45].

Аналогічне значення даного терміну закріплено й в Законі України «Про психіатричну допомогу» [12]. Виходячи з цього, варто було б у примітці до ст. 106 КВК зазначити, що термін «проявляє буйство» визначений у законодавстві України з питань охорони здоров'я, що б скоротило кількість випадків свавільного або малообґрунтованого застосування заходів приборкання до засуджених з означених підстав.

Так, у 2016 році одним із спеціальних засобів, що застосовувався до засуджених через прояви буйства, була гамівна сорочка – 1 випадок (у 2015 р. – 3 випадки), а також при спробі вчинити цими особами у стані буйства членушкодження чи самогубство ще й фізична сила (96 випадків або 16% від усіх випадків застосування засобів приборкання засуджених) [1, с. 23].

Як показали результати даного дослідження, немало проблем з цих питань виникають у зв'язку із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених через вчинення останніми «інших насильницьких дій».

Судова практика при цьому, виходить з того, що насильство, яке чиниться щодо працівника правоохоронного органу, включаючи персонал УВП, може полягати в умисному нанесенні ударів, побоїв, тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, за вчинення яких винна особа несе відповідальність за сукупністю злочинів (ст. ст. 70, 71 КК) [7, с. 103]. Зокрема, у п. 2 постанови Пленуму

Верховного Суду України від 26.03.1993 № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» до таких насильницьких дій в УВП віднесені: зв'язування, відбирання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень, вбивство, т. ін.), а також погроза застосування такого насильства [13, с. 109].

Як видається, у примітці до ст. 106 КВК має бути також дано визначення терміну «інші насильницькі дії» з тим, щоб запобігати на практиці випадкам безпідставного застосування до засуджених передбачених у законі заходів приборкання.

Потребують, у зв'язку з цим, тлумачення й інші, вжиті у ст. 106 терміни (підстави) з цього приводу (втеча з-під варти; протиправні дії; запобігання; т. ін.), враховуючи, що і на законодавчому рівні (наприклад у ст. ст. 393 КК «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань»; ст. 392 «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань»; ін.), і на доктринальному рівні (зокрема, у науково-практичних коментарях до КК [6, с. 893-896] зміст цих термінів чітко визначений.

Висновки. Таким чином, слід визнати, що впорядкування підстав застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, є не тільки теоретичною проблемою, але й обумовлено необхідністю запобігання протиправній діяльності персоналу УВП з цих питань та в цілому – завданням щодо нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, що спричиняють та породжують злочинність у місцях позбавлення волі [14].

Література:

1. Про стан порядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : Інформ. бюл. Київ : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. С. 21.
3. Теорія держави і права : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

4. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : Дис... докт. юрид. наук. 12.00.08. Київ : НАВСУ, 2007. 513 с.

5. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 // Офіційний вісник України. 2016. № 44.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.

7. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність судів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8 // Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, П. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 100-108.

8. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова. Харків, 2005. 767 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 436 с.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 р., № 51, Ст. 1122.

12. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. / Відомості Верховної Ради України, офіційне видання від 12.05.2000 р., № 19, Ст. 143.

13. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 // Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, П. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 109-116.

14. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі :